

Ю. Кузьмінський, д-р екон. наук, проф.

ОБЛІК ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ, ХЕДЖУВАННЯ ТА ФІНАНСОВА КРИЗА – Є ЗВ'ЯЗОК?

У статті розглянуто актуальні питання впливу інформації сформованої у системі бухгалтерського обліку щодо фінансових інструментів на стан світової економіки. Досліджено роль оцінки похідних фінансових інструментів за справедливою вартістю та значення цієї оцінки в умовах фінансової кризи

The article looks into topical questions of impact of accounting information about financial instruments on the world economy. The role of derivatives assessment by using fair value is investigated

Фінансова криза, що охопила світову економіку, не минула й України, висвітлила значну кількість проблемних ділянок економіки. Найбільше привертає увагу фінансова інфраструктура, що формується в системі бухгалтерського обліку щодо використання похідних фінансових інструментів.

У ряді публікацій акцентується увага на такому макроекономічному факторі, що слугував причиною кризи, як розвиток нових фінансових інструментів, передусім структурованих похідних облігацій. Вважалося, що вони дозволяють знизити ризики, розподіляючи їх серед інвесторів. Насправді, використання похідних фінансових інструментів фактично призвело до маскування ризиків, пов'язаних з низькою якістю субстандартних іпотечних кредитів, і до непрозорого подання інформації широкому колу інвесторів. Серед інституційних причин можна відзначити недостатній рівень оцінки ризиків як регуляторами, так і рейтинговими агентствами.

Фінансовий експерт Кудрін А. зазначає, що ключову роль у розвитку кризи відіграла асиметрія інформації, викликана використанням похідних фінансових інструментів. Їх структура стала настільки складною та непрозорою, що оцінити реальну вартість портфельних фінансових компаній виявилось практично неможливим. Оскільки кредитний ринок більше не міг ефективно визначити потенційно неплатоспроможних позичальників, він впав у параліч. Збільшення негативних наслідків цих процесів у фінансовій сфері значною мірою вплинуло і на реальний сектор економіки [3, с. 10].

Метою даної статті є дослідження впливу на світову економіку інформації щодо фінансових інструментів та операцій хеджування, накопиченої та узагальненої системою бухгалтерського обліку.

В основі вдалого проведення операцій з фінансовими інструментами знаходиться своєчасна та достовірна інформація про тенденції ринку.

Біржі орієнтуються на фінансову звітність учасників фондового ринку. Індекси, показники, коефіцієнти формуються на основі даних, накопичених та узагальнених у системі бухгалтерського обліку. Відповідно, за умови їх недостовірності (а аудитори їх ще й підтвердили), наслідки для ринку можуть бути вкрай негативними. Події останнього часу дають підставу стверджувати, що у світі спостерігається криза концепції фінансової звітності. Практично всі банки, фінансові організації, корпорації що збанкрутували, за даними офіційних джерел та преси, мали достовірну фінансову звітність. Проте, очевидно, що стан бухгалтерського обліку не може виступати першопричиною фінансової кризи. При цьому некоректно стверджувати про непрозорість фінансової звітності, оскільки звітність компанії може характеризуватись зрозумілістю та достовірністю, а не прозорістю.

Сьогодні, в умовах нестабільності економіки в цілому, та відсутності належного рівня ліквідності, для формування довіри ринку виняткового значення набуло розкриття інформації про ризики та методи управління ними, зокрема шляхом придбання похідних фінансових інструментів. Стандарти фінансової звітності визнача-

ють основні принципи підготовки та подання звітності підприємствами та організаціями різних форм власності. Чітке дотримання даних стандартів є основною запорукою збереження довіри ринку, зміцнення ринкової дисципліни та загалом ефективного функціонування фінансової системи.

Іншим аспектом існуючої проблеми є те, що під час інвестування у похідні фінансові інструменти не відбувається створення додаткового продукту, а лише здійснюється перерозподіл фінансових ресурсів. І на практиці це призвело до гальмування нормального ходу економічного розвитку, відволікання фінансових ресурсів від реальних інвестицій на спекуляції. От, наприклад, деривативи, як фінансові інструменти, базуються на інших фінансових інструментах, фактично паперова вартість базується на іншій паперовій вартості.

Міжнародний валютний ринок став ареною масштабних спекуляцій з різними світовими валютами і призвело до суттєвого завищення чи заниження цілого ряду курсів валют, їх відірваності від факторів, які визначають обмінні курси за звичайних економічних умов.

Дестабілізація обмінних курсів у глобальному масштабі стала найбільш небезпечним фактором, що спрацював на поглиблення кризи. Експерти змогли встановити пряму залежність між коливаннями обсягів фінансових ресурсів, розміщених у фінансових інвестиційних фондах, та коливаннями курсів валют і цінами на сировину. Ці процеси в реальності не можуть корелювати. Існування зазначеного зв'язку свідчить про те, що значна маса фінансових спекулянтів приймала однакові рішення по усім трьом позиціям [8].

При цьому ініціатори використання фінансових інструментів нехтують тим, що вкладення коштів у похідні фінансові інструменти здійснюється або з метою отримання додаткового прибутку або з метою мінімізації економічних ризиків – хеджування. Проведення операцій хеджування передбачає придбання або продаж, як правило, похідних фінансових інструментів, коливання вартості на які компенсують негативні зміни у вартості об'єкту хеджування.

Проблеми ефективності ринків здійснюють значний вплив і на бухгалтерський облік. Виникає питання, чи випадково не призвело необачне використання облікових стандартів до поглиблення кредитної кризи, перетворюючи кризу ліквідності у кризу кредитоспроможності? В декларації саміту "групи 20" міністрам та експертам дано вказівки "переглянути та погодити міжнародні стандарти фінансової звітності, особливо щодо складних цінних паперів у періоди стресу". Гострі дебати серед бухгалтерів в основному стосуються доцільності проведення оцінки фінансових інструментів за справедливою вартістю, яка передбачає оцінку активів не за вартістю їх придбання чи за "первісною вартістю", а за поточною ринковою вартістю.

Справедлива вартість – це сума, за якою може бути здійснений обмін активу, або оплата зобов'язання в результаті операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами [6].

Концептуальна основа Міжнародних стандартів фінансової звітності виокремлює лише чотири основи оцінки: історичну собівартість, поточну собівартість, вартість реалізації та теперішню вартість, не виділяючи як окремих видів оцінки справедливую вартість [4, с. 43]. Деякі дослідники припускають, що справедлива вартість не виокремлюється у Концептуальній основі через те, що або її було включено до МСФЗ вже після розробки Концептуальної основи, або ж вона не є самостійною основою оцінки, а лише її різновидом [2, с. 6]. У зв'язку зі стрімким розвитком ринку та появою нових інструментів, з середини 90-х років ХХ ст. на перший план виходить оцінка за справедливою вартістю, яка, абстрагуючись від конкретного суб'єкта господарювання та його подальших намірів стосовно активів та зобов'язань, дає виникнення об'єкту обліку та їх собівартості, має переваги над історичною (фактичною) собівартістю.

Відповідно до МСФЗ за справедливою вартістю оцінюється інвестиційна нерухомість, сільськогосподарська продукція, біологічні активи, активи отримані на умовах фінансової оренди, немонетарні активи, отримані на умовах гранту, фінансові активи та зобов'язання, інвестиції в програми пенсійного забезпечення тощо [2, с. 15-16]. Найчастіше справедлива вартість визначається за поточною вартістю на активному ринку. Ринок, відповідно до П(С)БО, може бути віднесений до активного, якщо предмети, що на ньому продаються та купуються є однорідними; у будь-який час можна знайти зацікавлених продавців і покупців; інформація про ринкові ціни є загальнодоступною, тобто на пошук інформації про ціни не витрачається значна кількість часу та сил. На практиці, при визначенні справедливої вартості, можна використовувати ціни на будь-якому легкодоступному для компанії ринку, навіть, якщо операція фактично здійснювалася на іншому ринку. Тобто при визначенні справедливої вартості інструменту хеджування на звітну дату компанія використовує індекси котирування на біржі чи ціни на позабіржовому ринку. Якщо на звітну дату здійснювалося кілька операцій з конкретним фінансовим інструментом за різними цінами, то для визначення справедливої вартості використовують середнє значення. Якщо ж на дату оцінки торги не проводилися, то визначають середню ціну за найближчі дати до та після звітної.

Використання справедливої вартості є доречним за умов існування "реального ринку". Проте за відсутністю такого ринку доводиться використовувати суб'єктивні моделі, що не зовсім адекватно відображають екстремальні умови світової економіки. Це призвело до величезних за обсягом банківських коригувань вартості (по суті її зменшення), які надалі чинять підвищений тиск на інших учасників фінансового ринку, щоб вони використовували новий, нижчий еталон вартості. Це, у свою чергу, призводить до спокуси продати негайно, поки ціни не впали ще нижче, і тоді ланцюгова реакція падіння набирає швидкості. Деякі банки та регуляторні органи стверджують, що справедлива вартість, тобто один з основоположних принципів Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ), що зараз застосовується європейськими компаніями, які представлені на фондовій біржі ще у 100 країнах, – погіршує вже без того поганий стан. Деякі бухгалтери навіть закликали до "згладжування" вартості активів за середньою ринковою ціною протягом 12-місячного періоду, щоб зменшити неприємні наслідки руху вниз у ненормальній кризовій ситуації.

Ми поділяємо точку зору, що, не дивлячись на всі теперішні проблеми, більша прозорість МСФЗ та справедлива вартість все ж таки залишають дану модель обліку найбільш оптимальною. Будь-яке згладжування в решті решт призведе до зниження цілісності та відкри-

тості ринку. Не варто забувати, що первісна вартість спричинила стагнацію позик та брак прозорості в економіках країн Азії та Тихоокеанського регіону, що продемонструвала криза 1997-1998 років. Це, в свою чергу, і спонукало до прийняття МСФЗ. Тому, замість чергового перегляду облікових стандартів, необхідно розробити чіткіші та послідовніші вказівки із впровадження у практику існуючих стандартів.

Недоброякісні кредити, що пропонуються в упаковці з обгорткою "AAA" не можна приймати як активи, вартістю кілька мільярдів фунтів стерлінгів або доларів. Баланси банків, що включали такі забезпечені боргові зобов'язання не давали "правдивої та чесної" картини – і навіть бажання інших банків скупити їх на початку 2007 р. за навмисно завищеною ціною року не змінило цього факту [1].

У зв'язку зі світовою кризою Правління Комітету з міжнародних стандартів фінансової звітності у жовтні 2008 р. затвердило зміни до Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку "Фінансові інструменти: визнання та оцінка" та Міжнародного стандарту фінансової звітності 7 "Фінансові інструменти: розкриття". Практично всі зміни стосуються можливості перекласифікації ряду фінансових інструментів при виконанні визначених умов. Подібні перекласифікації вже допускалися в загальноприйнятих правилах бухгалтерського обліку США. Таким чином була усунена невідповідність між МСФЗ та стандартами обліку США, що, в свою чергу, підвищить якість та зрозумілість звітності для інвесторів – учасників глобального ринку капіталу.

Зміни до МСБО 39 дозволяють компанії перевести непохідні фінансові інструменти, утримувані для перепродажу, з категорії оцінюваних за справедливою вартістю в інші категорії. Інші фінансові інструменти при первісному визнанні віднесені у категорію оцінюваних за справедливою вартістю, а похідні фінансові інструменти не підлягають перекласифікації.

Зміни до МСФЗ 7 уточнюють розкриття, які необхідно зробити компанії у фінансовій звітності в зв'язку з переведеннями фінансових інструментів у іншу групу.

З метою нівелювання наслідків світової фінансової кризи Рада з міжнародних стандартів фінансової звітності (РМСФЗ) спільно з Радою зі стандартів фінансової звітності (РСФЗ) США також прийняла рішення погодити МСФЗ та правила бухгалтерського обліку США у тих частинах, які найбільш зазнають впливу несприятливих змін в економіці. Це в основному стосується оцінки за справедливою вартістю та втрати вартості цінними паперами.

Попередній аналіз відмінностей у МСФЗ та правилах бухгалтерського обліку США щодо застосування оцінки за справедливою вартістю за умов, коли ринок більше не являється активним, показав, що підходи та принципи, закладені в зазначених стандартах в основному є аналогічними. У своєму прес-релізі РМСФЗ зазначила, що ціллю оцінки за справедливою вартістю і за МСФЗ, і за правилами обліку США є визнання ціни виконання звичайної угоди між учасниками ринку на дату оцінки, а не ціни, яка може бути досягнута в умовах вимушеної ліквідації. Тобто, під час визначення справедливої вартості активів чи зобов'язань не потрібно враховувати ціну їх продажу при ліквідації компанії. Рада також прийняла рішення щодо важливості та необхідності доопрацювання існуючих норм з МСФЗ у частині того, що використання компаніями власних прогнозів щодо майбутніх грошових потоків та відповідних коригувань ставок дисконтування відповідно до можливих ризиків є прийнятним у випадку недоступності результатів незалежних досліджень [9].

МСБО 39 часто критикують за складність у розумінні та застосуванні, а також за наявність кількох альтернативних варіантів оцінки вартості фінансових інструментів, що потенційно може впливати на співставність показників аналогічних компаній. Тому РМСФЗ розпочала перший етап заміни існуючого стандарту щодо фінансових інструментів: почала узагальнювати думки щодо обґрунтованості скорочення допустимих варіантів оцінки фінансових інструментів з метою зменшення складності та підвищення співставності даних.

РМСФЗ та РСФЗ США пріоритетною розробкою визначили створення нового стандарту щодо відображення в обліку функціонування фінансових інструментів за умов фінансової кризи. Цей стандарт буде відповіддю на заклик лідерів "країн двадцятки" спростити стандарти фінансової звітності у частині фінансових інструментів та хеджування. Така тенденція є дуже актуальною для бухгалтерської громади України. Одночасно вимоги до розкриття інформації у фінансовій звітності щодо обраної оцінки фінансових інструментів, методології її використання та невизначеності, пов'язаної із застосуванням оцінки, необхідно посилити. На даний момент переглядається МСФЗ 7 на предмет ефективності вимог до розкриття інформації про ризики та можливі збитки за операціями з фінансовими інструментами, результати проведення хеджування. Нещодавно опублікований проект змін до МСФЗ 7 містить пропозиції щодо покращення розкриття інформації, визначення справедливої вартості та оцінки схильності суб'єкта господарювання до ризику ліквідності [7].

Висновки. Однією з причин фінансової кризи, що охопила увесь світ, називають використання похідних

фінансових інструментів. Але це твердження є некоректним. По-перше, тому що використання деривативів компаніями може проводитися як із спекулятивною метою, так і для мінімізації існуючих фінансових ризиків (хеджування). По-друге, використання різних підходів до визначення справедливої вартості фінансових інструментів суттєво впливає на фінансові результати. Тому на сьогодні головним є чітке усвідомлення механізмів проведення оцінки за справедливою вартістю при відсутності активного ринку та її методичне оформлення у бухгалтерському обліку України.

1. Виходимо з фінансової кризи [Електронний ресурс] / Асоціація Присяжних сертифікованих бухгалтерів. – Режим доступу: http://ukraine.accaglobal.com/documents/ukraine_credit_crunch.pdf 2. Голов С. Справедлива вартість та її місце в системі оцінок бухгалтерського обліку / С. Голов // Бухгалтерський облік і аудит. – 2007. – № 4. – 3-18 с. 3. Кудрин А. Мировой финансовый кризис и его влияние на Россию / А. Кудрин // Вопросы экономики. – 2009. – №1. – с. 9-27. 4. Міжнародні стандарти фінансової звітності 2004. Ч. 1. / за ред. С.Ф. Голова; [Пер. з англ.]. – К., 2005. — 1304 с. 5. Нурсеитов Э. Кризис и бухгалтерский учет [Електронний ресурс] / Э.Нурсеитов. – Режим доступу: <http://www.kz-adviser.kz/pub/3-aak/331-crisis>. 6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку. 19. "Об'єднання підприємств": наказ Міністерства фінансів України від 07.07.1999 р. № 163 (із змінами) / Міністерство фінансів України // Офіційний вісник України – 1999 р. – № 30 – 205 с. – (Нормативний документ). 7. Рильцева Г. Проблеми компаній не залишились без уваги / Г. Рильцева. – Режим доступу: http://www.gaap.ru/biblio/gaap-ias/compare_rus2/249.asp 8. Савин А. Причина мирового кризиса – жадность [Електронний ресурс] / А. Савин. – Режим доступу: <http://www.interfax.by/exclusive/41618> 9. Совместная работа IASB и FASB над проектом стандарта по финансовым инструментам [Електронний ресурс] / Инстит профессиональных бухгалтеров и аудиторов России. – Режим доступу: http://www.ipbr.org/?page=news&news=n_meshnar&act=sob&id=1466

Надійшла до редколегії 22.12.09

Г. Купалова, д-р екон. наук, проф.,
Т. Матвієнко, асп.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛІКУ ТА АУДИТУ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ПОДАТКАМИ І ЗБОРАМИ В УМОВАХ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Досліджено актуальні проблеми законодавчого регулювання обліку та аудиту операцій з оподаткування в Україні в умовах фінансової кризи. Визначені пріоритетні напрями їх вирішення з точки зору юридичних, методичних та організаційних аспектів та з урахуванням реформування податкової системи і запровадження міжнародних стандартів фінансової звітності.

Actual problems of legislative control of tax transactions accounting and audit in Ukraine under the conditions of financial crisis are investigated. Priority directions of their solving with the view of the legislative, methodical and organization problems and taking into consideration tax system reformation and International Financial Reporting Standards introduction are defined.

Постановка проблеми. Успішна інтеграція України у європейський простір неможлива без зміцнення фінансового стану та конкурентоспроможності українських підприємств, що, у свою чергу, потребує створення сприятливих юридичних, фінансово-економічних та податкових умов для підприємницької діяльності. За визнанням міжнародних експертів, податкова система України є доволі складною та гальмує економічний розвиток. Так, за результатами досліджень Світового банку Україна за умовами погашення зобов'язань за податками і зборами займає 181 місце із 183 можливих серед усіх країн світу, випереджаючи лише Венесуелу та Білорусь. Крім того, несприятливий економічний стан спричинив затягання фінансову кризу, яка призвела до зростання поточної заборгованості вітчизняних підприємств. У 2009 р. вона становила 956,3 млрд. грн. і зросла на 60,4 % порівняно з попереднім роком. В цих умовах в Україні реалізується ряд заходів щодо подолання впливу світової фінансово-економічної кризи та поступального розвитку. Значне місце серед них відведено реформуванню податкової системи відповідно до вимог європейського законодавства та перегляду методологічних під-

ходів до обліку та аудиту операцій з оподаткування. Тому виникає гостра потреба у дослідженні проблем державного регулювання погашення заборгованості за податками і зборами підприємствами, а також їх обліку та аудиту в сучасних економічно нестабільних умовах.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Вагомий вклад у дослідження проблем обліку та аудиту розрахунків за податками і зборами підприємств зробили такі вітчизняні вчені: О.І. Коблянська, Ю.А. Кузьмінський, О.М. Петрук, О.П. Подцерковний, І.І. Сахарцева, В.В. Сопко, Н.М. Ткаченко, Б.Ф. Усач, Н.В. Чебанова та ін. Серед іноземних теоретиків та практиків з проблем оподаткування варто відзначити: Д.Л. Волкова, В.В. Качаліна, Б. Нідлза, С.Н. Поленову, Б. Райана, О.Є. Суглобова, Е. Хендріксена та ін. Ці науковці зосередили свою увагу на нормативно-правовій базі операцій з нарахування та сплати окремих видів податків і зборів, їх відображення в обліку та звітності, а також перевірки правомірності таких операцій при здійсненні податкового аудиту.

Однак досить часто трапляються випадки, коли положення нормативно-правових актів не тільки не узгоджені, але і суперечать один одному. Так, в законах з